

سخن نظامی گنجوی

نظری باجمال در لغتها و تعبیرها

خسرو شیرین - مخزن الاسرار

(۲)

الف - مفردات :

۳۹ - فرامشت ، صورتی از فراموشی :

زبانش کرد پاسخ را فرامشت نهاد از عاجزی بردیده انگشت

۴۰ - خورد = خوراك - فاورد = میدان رفت و آمد :

جز آن شیراز جهان خوردی نبودش برون زان حوض فاوردی نبودش

خیالت پیشوای خواب و خوردم غبارت توتیای چشم دردم

۴۱ - شفاعت در معنی خواهش و تقاضا :

گشاد از گوش با صد عز چون نوش (گوشواره را) شفاعت کرد کاین بستان و بفروش

۴۲ - خاره = خارا = سنگ سخت :

که ای کوه از چه هستی سنگ خاره ! جوانمردی کن و شو پاره پاره

۴۳ - سنجیدن = ارزییدن و برابر بودن :

✨ آقای دکتر محمود شفیمی برنده جایزه سلطنتی بهترین کتاب سال ۱۳۴۴ ، از پژوهندگان

دانشمند معاصر .

- اگر من تیغ بر حیوان کنم تیز
از فلک و راه مجرش ^۱ مرنج
- ۴۴ - افتادن = درآمدن فرود آمدن :
نه شبید یزم جوی سنجده نه پرویز !
کاهکشی را به یکی جو مسنج !
- ۴۰ - خلاف بجای اختلاف و تفاوت :
رافتاد این سخن در گوش فرهاد
ز طاق کوه چون کوهی در افتاد
- بیخ از بلور صافی تر بگوهر
خلاف آن شد که در من درنگیرد
- ۴۶ - تنگ - نزدیک (قید مکان) :
خلاف آن شد که این خشک است و آن تر ^۲
گل آرد بید ، لیکن برنگیرد !
مخالف دیدخواهی بارگاهی
- ۴۷ - بهتر = مصغر بهتر :
ملک بر فرش دیباغای گلرنگ
جنیبت راند و سوی قصر شد تنگ !
- ۴۸ - گرفته بجای گرفتار :
کریمانی که بامهمان نشیند
به مهمان بهترک زین باز بینند ^۳
- منم چون مرغ در دامی گرفته
۴۹ - درست = یقین ، ثابت ، متیقن ، صفت جانشین اسم :
دری در بسته و با می گرفته !
- درستش شد که هرج او کرد بد کرد
درستش شد که این دوران بدعهد
۵۰ - برگ = توان و توشه :
که برگ عرشمی دارم در این راه
پدر پاداش او بر جای خود کرد
بم بانیل دارد ، سر که باشد !
- ۵۱ - نشست = نشیمن - جای نشستن :
نشست خویش رادر عرعوایی
ندارم برگ ناخشنودی شاه
- ۵۲ - چیر - مخفف چیره :
زمستانش به « بردع » میل چیر است
چوروزی چند بروی رنج شد چیر
- ۵۳ - گفت = گفته یا گفتار :
چنان آشفته شد خسرو بدان گفت
اجازت داد شیرین با زلب را
- ۵۴ - کردن = ساختن ، درست کردن :
بجنبد شخص کورا من کنم سرا
بپرد مرغ کورا من کنم پر !

چنان پنداشت کان حوض گزینہ
خدائسی کافرینش کوڈہ اوست
نکرده است آدمی ، هست آفریده !
زتن تا جان پدید آورده اوست
۵۵ - پیشی = پیشر:

بر آن سبزه شبیغون کرد پیشی
۵۶ - دوسانیدن = چسبانیدن - حذف ضمیر مفعولی :
که با آن سرخ گلها داشت خویشی
بر آن صورت چو صنعت کرد دلختی
بدوسانیده برساق درختی
۵۷ - آوردن کلمه بصورت ممال :

مسلسل گشته برگلهای حموی
سغن را از در دیگر بنی کرد
نوای بلبل و آواز قمری
نوازش می نمود و صبر می کرد
که خوبانی که در خورد فریشتند
همچنین دینی و کسری و جزاینها .
۵۸ - گزیدن = گزیرداشتن - چاره داشتن :

تو را از یار نگزید بهر کار
۵۹ - نهادن = بستن، قرار دادن ، پنداشتن :
خدای است آنکه بی مثل است و بی یار
شدید پیر ، جوانی چو باد
چون که مر ازین همه دشمن نهند

۶۰ - باز مخفف بازی (حذف یای مصدری) - مضاف شدن ضمیر :
گفت ملک بر تو جنایت نهاد !
تهمت این واقعه بر من نهند
کز همه مرغان تو خاموش ساز
۶۱ - درستی = خبر درست - گواهی :

تن شیرین گرفت از رنج سستی
۶۲ - ۱۹ = ب (باز و با هم بمعنی «ب» آمده است) :
که زان صورت ندادش کس درستی !
حدیث چشمه و سرشستن میاه
دستی داد قولش را بر شاه

کیوتر چون پرید از پس چه نالی؟
۶۳ - انداختن = ریختن .
که و ابوج آمدار باشد حلالی !

چو بر فرق آب می انداخت از دست
۶۴ - نالش = ناله، مالش از مالیدن بمعنی تنبیه کردن - اسم مصدر شینی .
فلک بر ماه مروارید می بست !
چنان نالید کز بس نالش او

۶۵ - شگرفان = زیباییان = نیکوان:
چو دیدند آن شگرفان روی شیرین
گزیدند از حسد لبهای زیرین !
ملك را گوی در چوگان فکندند
شگرفان شور در میدان فکندند

۶۶ - «آنه» در قید و صفت - از این = این نوع :

شکر لب با کنیزان نیز می‌ساخت
کنیزانه بدیشان نرد می‌بافت
فرو می‌خواند از این مثنی فسانه
در او تهدید های مادگانه !
چو فرزندی پدر مادر ندیده
یتیمانه به لقمه پروریده
همچنین کلاه غلامانه نهاد ، عروسانه فرستادش ، عروسانه نگار افکند .

۶۷ - جادو = جادوگر :

که جادویی است اینجا ، کار دیده
ز کوهستان باهل نورسیده !
۶۸ - لنگ = کوتاه و ناقص :

مگر یک عذر هست آن نیز هم لنگ
که تو لعلی و باشد لعل در سنگ
۶۹ - ضرورت = بضرورت ، بناچار (قید) :

چو کردند اختیار این جای دلگیر
ضرورت ساخت می‌باید ، چه تدبیر ؟

۷۰ - جوانه = جوان ، ماء زاید در صفت :

دو تیر انداز چون سرو جوانه
ز بهر یکدیگر کرده نشانه

۷۱ - دهلیزه = دهلیز ماء زاید در اسم :

در این دهلیزه تنگ آفریده
وجودی دارم از سنگ آفریده !

۷۲ - برومند = سودمند ، آبرومند :

در این آوارگی ناید برومند
که سازم بر مراد شاه پیوند

۷۳ - حقیقت = محقق و ثابت ، اسم عربی در معنی وصفی :

حقیقت شد و راکان یک سواره ۲
که می‌کرد اندر او چندان نظاره .

حقیقت گشتشان کان مرغ دم‌سازنی و مطالعات تاریخی
۷۴ - دست = نیرو و قدرت - مناسبت سبب و مسبب :

مرانیزار بود دستی نمایم
و گرنه درد عا دستی گشایم !

۷۵ - تمام = کافی ، بس - شکر ریزی بجای شکر ریزی (حذف یاء مصدری) :

شکر ریز تو را شکر تمام است
که شیرین شهده شد وین شهده خام است

هوای قصر شیرینت تمام است
سرکوی شکر دانی کدام است !

ز تو پرش^۱ مرا امید خام است
اگر بر خاطرت کردم تمام است

۷۶ - زدن = بکار بردن : ساغر زدن ، قلم زدن ، تیشه زدن :

توساغر مهزدی بادوستان شاد
قلم شاهپور مهزد تیشه فرهاد !

۷۷ - ۱ = باز ، قید تکرار یا بمعنی «ب» تا کید فعل :

برسم خسروی بنواختندش ز خسرو هیچ وانشناختندش
 چو واجستیم از آن صورت که حال است رصد بنمود کاین معنی محال است!
 نظامی بیش از این راز نهانی مگو تا از حکایت وانمانی
 همچنین واگفتن ، واگشت ، واینی ، واگشاید .

۷۸ - راست = برابرویکسان :

زروی دشت بادی تند برخاست هوا را کرد با خاک زمین راست
 بصدزاری ز خاک راه برخاست زبس خواری شده با خاک ره راست!

۷۹ - داشتن = یافتن - برداشتن = بلند کردن :

به نیروی بلند آواز برداشت چنان کان قوم از آوازش خبر داشت

دنباله دارد

- ۱ - مخفف مجرّه اش. ۲ - یعنی بلور پاکدامن است و بیخ آلوده دامن. ۳ - دیدن در معنی
 نگریستن و توجه داشتن. ۴ - اختلاف در زمان دو فعل. ۵ - حذف ضمیر مفعولی. ۶ - یعنی
 تدبیر چیست (با حذف رابطه) ۷ - ها عزا یزد در وصف ۸ - یعنی احوال یرسی .

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 ظاهر بینان
 پژوهشگاه علوم انسانی

ظاهر بینان که دم زنند از یاری
 زنهار که یار خویشان شماری
 مانده آئینه و آیند این قوم
 تا در نظری در دلشان جا داری
 ابوالحسن فراهانی